

■ **آقای دکتر تکمیل همایون!** محور گفت‌وگوی ما سنت‌های نوروزی استست اما در مقدمه اگر ممکن است، به طور مختصر ما را با این رویداد – به‌طور عام – آشناتر فرمایید.

عید نوروز همانند دیگر جشن‌های ایرانی، ریشه در طبیعت و دگرگونی اوضاع طبیعی (سرما و گرما، آب و آبیاری) و چگونگی معیشت (کشاورزی، دامداری و دامپروری) و جز اینها دارد که به مرور زمان صیغه‌های مذهبی و سنتی و اسطوره‌های پیدا می‌کند و با گذشت زمان‌های دراز، هویت قومی و ملی یکی از جوامع بشری را پدید می‌آورد.جشن‌ها و اعیاد ایرانی خوشبختانه جنبه‌های مردمی آن چشمگیر است و مسائل و معضلات «طبقاتی» و «حکومتی» آن بسیار اندک است. با آنکه برپایه اسطوره‌ها جمشید پایه‌گذار این جشن بزرگ است، اما در همان داستان و تحلیل دقیق جامعه‌شناختی آن، نقش مردم آشکار می‌شود و این مردم هستند که جمشید را مورد تکریم قرار داده و از وی سپاسگزاری می‌کنند. به قول حکیم فردوسی: به جمشید بر گوهر افشاندند/ مر آن روز را روز نو خواندند.نه تنها در اسطوره‌ها، بلکه در تواریخ ایران باستان هم درباره نوروز و چگونگی آن مطالب زیادی ثبت و ضبط شده است و در دوره اسلامی درباره زمان دقیق آن و محتوا و مراسم نوروزی افزوده‌هایی به چشم می‌خورد. برای مثال خداوند در این روز جهان را آفرید. در این روز ستاره مشتری پدید آمد و زرتشت در این روز با اهورامزدا مناجات کرد. خروج کیخسرو پس از نوروز پدید آمد و سعادت بر آدمیان ارزانی شد و آن روز، «روز امید» نامیده شد. در اعصار اسلامی، امام جعفر صادق(ع) نوروز را روز فرخنده و خجسته دانست و مسلمانان خلقت آدم را در این روز می‌دانند. امام موسی بن جعفر(ع)، تابندگی خورشید، وزش باد و ایرها و در نتیجه رویش گل‌ها و گیاهان را در این روز شناخت. حضرت ابراهیم(ع) بت‌ها را در نوروز شکست و فسرو ریخت. در نوروز سال دهم هجرت، حضرت محمد(ص)، امیر مؤمنان علی(ع) را به جشنیستی خود برگزید، چنانچه هاتف اصفهانی هم آورده است: همایون روز نوروز است امروز و به فیروزی/ به اورنگ خلقت کرد شاه لاقتی ما.واملاخلطه می‌فرماید در طی تاریخ نوروز باستانی و اسطوره‌ای، جنبه تاریخی و اسلامی و حتی شیعی پیدا کرده است و از مرزهای ایران امرو فراتر رفته و پهنه ایران تاریخی و فرهنگی را فرا گرفته است. به گونه‌ای که ۲۰۰ میلیون نفر از مردم جهان در حوزه نوروز، جشن می‌گیرند و شادی می‌کنند و مراسم قومی و محلی خود را به مرحله نمایش درمی‌آورند.بی‌چون نیست که سازمان فرهنگی یونسکو، نوروز را به عنوان «میراث مشترک کشور‌های حوزه نوروز» به ثبت جهانی می‌رساند و در سال ۲۰۱۰ میلادی از سوی سازمان ملل متحد ۲۱ مارس (روز جهانی نوروز) زیر عنوان «روز فرهنگ صلح» به تصویب رسید و گویی خاسته انسانگراانه حکیم ابوالقاسم فردوسی به مرحله اجرا نزدیک شد که چنین آمده است:

مرا آشتی بهتر آید ز جنگ/ نباید گرفتن چنین کار تنگ/اسمزدین جنگ و مرزید خون/ مباحثید کس را به بد رهنمون

■ **گفته می‌شود که خانه تکانی، فقیر و غنی نمی‌شناخت.** این عقیده از کجا نشأت می‌گرفت؟ پاکیزه کردن خانه‌ها (خانه‌تکانی)، شست‌وشوی ظروف، تکان دادن فرش‌ها و قالی‌ها (گردگیری کردن، دور انداختن ظروف کهنه و جانشین کردن ابزارآلات و ظروف نسو، گردگیری از پرده‌ها و جز اینها در جمع زدودن کهنگی و پلشتی است و این امر اجتماعی و بهداشتی، غنی و فقیر نمی‌شناخت. همه مردم می‌

■ **سیمون کریستوفورتی***

ترجمه:فرحنازدهقی
اشاره: مدخل «نوروز» در تقویم ایرانی»، در سال ۲۰۰۹ میلادی، برای انتشار در دانشنامه ایرانیکا نوشته شد و این، برای نخستین بار است که به زبان فارسی ، با اجازت رسمی از دانشنامه ایرانیکا و تأیید مؤلف، در «یران» منتشر می‌شود.

روز هرمز (اولین روز هر ماه ایرانی) ماه فروردین اولین روز سال نو در تقویم ایرانی است؛ اکنون این روز با روز اعتدال ربیعی (روزی که در آن خورشید وارد درجه اول برج حمل می‌شود) منطبق شده است.

این مقوله با جایگاه نوروز در دیگر تقویم‌ها (برای مثال، در تقویم مالی عثمانی یا در تقویم نصیری) و با نام‌های روزهای سال نو در دیگر تقویم‌ها مانند نیریز در مصر و نیروز در اندلس که نشأت گرفته از نوروز پارسی هستند، تطابق ندارد چون این تقویم‌ها غالباً با منتهای و همتهای پارسی خود متفاوت هستند. همچنین در جهان ایرانی روزهای دیگری نیز وجود داشته‌اند که به آنها نوروز می‌گفتند. اصولاً این روزها حتی با روزی که خورشید وارد درجه اول برج حمل می‌شد مصادف نمی‌شوند. نوروز معتضدی در اواخر زمان ساسانی (۲۸۲ قمری (۸۹۵ میلادی) توسط معتضد خلیفه عباسی به دلایل مالی رواج داده شد، و تا حدود یک قرن هم وجود داشت و یازدهم هزاران در تقویم سسوری سیرانی (یازدهم ژوئن در تقویم ژولینی) که مصادف با یکم خرداد در تقویم پارسی و بین سال‌های ۸۹۲ تا ۸۹۵ میلادی بود را به عنوان نوروز معتضدی در نظر گرفتند.

در مباحث نجومی، اصلاح نوروز خوارزمشاهی نشانه روزی است که خورشید وارد درجه نوزدهم برج حمل می‌شود که به اصلاح نجومی قدر یا شرف خورشید است.در اصل این اصطلاح بیانگر نوروز اصلاح‌شده‌ای است که در سال ۱۲۷۰ تاریخ اسکندر (۹۵۹–۹۰۸ میلادی) توسط این روز را دوم یا سوم نسیسان تقویم سیرانی در نظر گرفتند (برابر با دوم یا سوم آوریل در تقویم ژولینی). در کتاب آثار الباقیةعقرون‌الخالیه ابوریحان بیرونی نوروزی به نام نوروز رودخانه‌ها و آب‌های جاری یافت می‌شود که برابر با ۱۹ سپندارمذ می‌باشد (روز مشابه آن در تقویم ژولینی طی زمان تغییر می‌کرد زیرا تقویم پارسی تقویمی شمسی ناقص یعنی بر اساس سال شمسی ۳۶۵ روزه بدون کسر اضافی بود).

■ **نوروز در مرداد**

در مباحث علوم امروزی، نوروز طبری در مازندران وجود دارد که برابر با دوم مرداد تقویم هجری شمسی (بیست و چهارم یا بیست و پنجم جولای) است و با فاصله نزدیکی از این تاریخ یعنی در پانزدهم مرداد نوروز دلیمی در گیلان برگزار می‌شود (ششم یا هفتم آگوست). با وجود این، نصرالله هومند تاریخ دیگری از نوروز دلیمی برای سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۷۶

می‌کردند پاکیزگی و نوآوری نوروزی داشته باشند.

■ **جالب آن است که برای البسه کودکان از رنگ‌های سبزی و سرخ و زرد و آبی استفاده می‌شد.**

پدیدهی است که همگان لباس نو بپوشند. کودکان

در لباس‌های سبزی و سرخ (کمتر زرد) به استقبال نوروز می‌روند. به قول شاعر:همه آن روز رخت نو پوشند/ جای و شربت به خوشحالی نوشند

■ **زنان، سبزه عید را در ظروف سفالی جای می‌دادند؟ و اینکه بیش‌تر از بندر چه گیاهانی استفاده می‌کردند؟** از چندی روز پیش از عید، سنت «سبزه‌انداختن» با

حیوانات، گندم و عدس و غیره در بشقاب‌های گوناگون

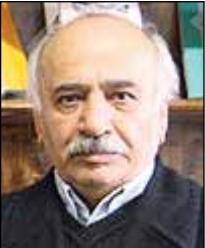
یا کوزه و قلیان آغاز می‌شود و سفره «هفت‌سین» را

زینت می‌دهد. در بعضی مناطق در طایقه اتاق‌ها یا باغچه حیاط سبزه کاری می‌کنند و در سیزدهم نوروز کاشت‌های خود را به اب روان می‌سپارند.

■ **گفته می‌شود در گذشته اعتقاد خاصی به سبزی پلو با ماهی وجود داشت و اگر تازه آنها یافت نمی‌شود، مردم به سبزی خشک و ماهی دودی متوسل می‌شدند. یخت این غذا برای آنها در شش تحویل سال، چه حکمی داشت؟**

■ **افزون بر این، می‌توان در متون تاریخی بازمانده از دوران قاجار، به نام رشته پلو هم رسید.**

از آن زمان که «آن روز را روز نو خواندند»، در میان مردم ایران زمین، از روزگار کهن تا به اکنون، «نوروز» به عنوان حسن آغاز سال نو خورشیدی، پاس داشته می‌شود؛ خرددایی که شاعران در وصفش بسیار سروده‌اند و شاهان، به رعایا، صله می‌داده‌اند. در این میان،درتول سده‌ها البته مردم،با آغاز بهار، زندگی‌شان رونقی دیگرگون پیدا می‌کرد – و البته هنوز هم می‌کند- به خانه‌تکانی و خرید البسه نو با الوان زیبا، به پیشوازش می‌رفتند تا از هر بدی و پلشتی رهانیده شوند. به همین سبب هم بود که در آخرین سه‌شنبه سال، آتش می‌افروختند و از رویش می‌پریدند تا سرخی‌شان را به آتش سوزان دهند و در عوض زردی‌اش را از آن خود کنند. با ملغمه‌ای از جوانه گندم و عدس و ماش یا هر یک به شکل مجزا، سبزه‌ای می‌انداختند تا سبز کند و سبزی سفره هفت سین باشد و در روز سیزده بدر،

درباره این غذا هم بفرمایید.

در آن زمان‌ها ماهی تازه فقط در شهرهای بندری خورده می‌شد و به علت دور بودن مسافت‌ها و نبودن وسایل حمل و نقل امروزی، ماهی‌ی را دود می‌دادند

■ **گفته می‌شود در گذشته اعتقاد خاصی به سبزی پلو با ماهی وجود داشت و اگر تازه آنها یافت نمی‌شود، مردم به سبزی خشک و ماهی دودی متوسل می‌شدند. یخت این غذا برای آنها در شش تحویل سال، چه حکمی داشت؟**

■ **افزون بر این، می‌توان در متون تاریخی بازمانده از دوران قاجار، به نام رشته پلو هم رسید.**

نوروز در تقویم ایرانی

صحبت به میان می‌آورد، در حالی که به مرور زمان نوروز جایگاه خود را در طول سال تغییر می‌داد.

■ **نوروز جلالی**

در سال ۴۷۱ هجری قمری (۱۰۷۹ میلادی)، حاکم سلجوقی جلال الدوله ملکشاه یک اصلاح تقویمی را معرفی کرد که روز سال نو را در درجه اول برج حمل قرار می‌داد و این نوروز را به نام نوروز جلالی که برگرفته از بخشی از نام خودش است نامید. این اتفاق در تقویم ماه اول شمسی ناقص شمسی پادشاهان ساسانی – در روز نقطه انقلاب تابستانی سخن می‌گفت، به وجود اینکه سنت پارسی به تلاقی میان نوروز و درجه اول برج حمل اشاره می‌کند، اما هنوز برای این تلاقی و همزمانی ثابتی هیچ دلیل تاریخی وجود ندارد، چون در زمان ساسانی تقویم ساسانی بر اساس سال شمسی ناقص ۳۶۵ روزه بود و تلاقی مزبور تنها در طول چهارسال متوالی هر ۱۴۶۱ سال یک‌بار اتفاق می‌افتد. طبق یک نظریه قدیمی که بر اساس گزارشات عربی و فارسی در آثار نجومی شکل گرفته است، در دوره ساسانی دو مدل نوروز وجود داشت: نوروز مدنی که در طول فصل‌ها تاریخ آن به عقب باز می‌گشت و نوروز مذهبی که به‌وسیله کسب‌های ماهانه‌ای (افزودن یک ماه اضافی به تقویم) که هر ۱۱۶ یا ۱۲۰ سال یک‌بار انجام می‌گرفت تقریباً ثابت باقی می‌ماند. با وجود این تقریباً مورد قبول و در واقع این دو دلایل مستندی برای کسب‌ها وجود ندارد و در واقع این امر ناممکن است که کسب‌ها نقشی را در وقت نگاری حضور داشته‌اند. نوروز اول فروردین تقویم شمسی ناقص تنها نوروز تصدیق شده تاریخی است.

آن نوروز هر چهار سال یک روز به عقب برمی‌گشت. بنابراین اشاره از بیرونی که بالاتر بیان شده است می‌توان به عنوان نشانه‌هایی از جایگزینی نوروز از جایگاهی نزدیک به انقلاب تابستانی در اواخر زمان ساسانی یعنی در سال‌های ۶۲۰ تا ۶۲۳ میلادی (در اوایل قرن اول هجری، انقلاب تابستانی در نورزدهم ژوئن تقویم ژولینی اتفاق افتاده است و اول فروردین تنها در طول این چهار سال با نوزدهم ژوئن تاقی کرد است) به جایگاهی که هم‌زمان با درجه اول برج حمل در سال ۳۷۵ یزدگردی (۳۹۷ هجری قمری، ۱۰۷–۱۰۶ میلادی) است دانستند (در اواخر قرن چهارم و در طول قرن پنجم هجری اعتدال ربیعی در پانزدهم ماه مارس تقویم ژولینی اتفاق افتاده است و اول فروردین تنها در طول این چهارسال با پانزدهم ماه مارس همزمان بود). چنین رویداد مهمی به‌طور ضمنی در کتیبه‌های به یادماندنی گنبد قیابوس ثبت شده است.

سین نوروز به عقب باز گشت و طبق زوژن‌نامه، که رساله به زبان فارسی منسوب به عمر خیام است و احتمالاً در طول قرن پنجم هجری تألیف شده است، حاکم صفاریان سیستان یعنی خلف بن احمد منظور مشخص‌کرد نوروز تقویم را اصلاح کرد اما نوشته مربوط به آن واضح و مشخص نیست.مؤلف نوروزنامه به منظور نشان‌دادن لحظه دقیق و درست وقوع نوروز از «فروردین خویش» (یعنی فروردین خورشید اعتدال بهاری) غیرقابل‌قبول می‌کرد. ایده اهمیت مطلق ششم فروردین، چون

تابلوی هفت هفت سین - حسین بهمنی - کاخ موزه گلستان

پاسخ «ناصر تکمیل همایون» به پرسش‌های «ایران» درباره آداب و سنن نوروز

همایون روز نوروز است امروز

▀ حمیدرضا محمدی

دختران سبزه گره بزنند تا بخت‌شان گشوده شود. در این میان سبزی پلو با ماهی دودی، البته که از لذایذ شب سال نو بود و غذای بود که به رسم مالوف، طبخ می‌شد – و خوشبختانه که هنوز هم می‌شود – این مناسک، شاید با گذشته خود بسیار فاصله گرفته باشد اما هنوز هم همان رنگ و بو را دارد. روزی که «همایون» است و از جمندهی‌اش نزد همه ساکنان فلات ایران، غیر قابل انکار. در همین راستا اما «ناصر تکمیل همایون» استاد جامعه‌شناسی و تاریخ، که‌زاده قزوین به سال ۱۳۱۵ است و اکنون در پژوهشکده تاریخ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی تدریس می‌کند، به سبب پژوهش‌های بسیاریش در حوزه تاریخ و فرهنگ، شایسته‌ترین بود تا در این خصوص، سخن گوید. آنچه در ادامه می‌خوانید، پاسخ اوست به پرسش‌های «ایران‌درباره نوروز».

درباره این غذا هم بفرمایید.
در آن زمان‌ها ماهی تازه فقط در شهرهای بندری خورده می‌شد و به علت دور بودن مسافت‌ها و نبودن وسایل حمل و نقل امروزی، ماهی‌ی را دود می‌دادند

■ **گفته می‌شود در گذشته اعتقاد خاصی به سبزی پلو با ماهی وجود داشت و اگر تازه آنها یافت نمی‌شود، مردم به سبزی خشک و ماهی دودی متوسل می‌شدند. یخت این غذا برای آنها در شش تحویل سال، چه حکمی داشت؟**

■ **افزون بر این، می‌توان در متون تاریخی بازمانده از دوران قاجار، به نام رشته پلو هم رسید.**

تهیه می‌کردند.

■ **قرار دادن یک کاسه آب که نارنجی در آن انداخته بودند هم از ضروریات سفره هفت سین بوده است. دلیل آن چه بود؟**

آب دلیل روشنایی و حیات بود و نارنج به عنوان میوه‌ای زیبا و کمیاب و زینت‌بخش سفره هفت‌سین، نزد برخی از قوم‌های ایرانی تبرک و میمنت داشت. عدد هفت نزد اقوام آریایی (ایرانی و هندی) تقدس داشته است حتی اقوام ساسی و دیگر مردم جهان هم نسبت به این عدد حساسیت داشته‌اند سفره هفت‌سین (یا خوان نوروزی) هم بی‌ربطه با تقدس عدد هفت نبوده است. در این سفره هفت نوع خوراک گوناگون یا نمادهای حیات فرهنگی جامعه چیده می‌شود. نوع خوراک‌ها و میوه‌ها و نمادها در طی تاریخ دگرگونی‌هایی یافته‌اند. امروز مردم هفت نوع خوراک‌ی را که اساسی آنها با حرف سین آغاز می‌شود (و هر کدام نماد خاصی از حیات انسان است) زینت‌بخش سفره نوروزی خود می‌نمایند که معمولاً عبارتند از: سبب، سبزه، سنجد، سرکه، سمنو، سماق و سنبل. استاد بلوکباشی از هفت میم (در فارس و خراسان) و هفت شسین نیز یاد کرده و آنها را بی‌ربطه با «هفت امشاسپندان» نمی‌داند. تاگفته نماند که در بدو ورود اسلام به ایران، کلام‌الله مجید و سکه امام زمان(عج) هم زینت‌بخش سفره نوروزی شده است. جدیداً دیوان حافظ و شاهنامه فردوسی هم جایگاهی در سفره هفت‌سین پیدا کرده‌اند.

■ **مراسم سفره هفت سین چگونه برگزار می‌شده است؟**

هفت سین که نشان از هفت نعمت الهی دارد و به نام هفت امشاسپندان و هفت گوهر گرانبها در سفره‌ای زیبا چیده می‌شود. آینه که نشان روشنایی، شمع که نشان نور و درخشندگی و قرآن مجید که نشان هدایت و راهنمایی است، زینت‌بخش سفره هفت‌سین است و هنوز هم در همه خانه‌های ایرانی به‌اندازه وسع و قدرت مالی، برگزار می‌شود.

■ **گنمشت و گذار و تفریح تا روز سیزدهم که سیزده بدر نام داشت، بر چه اساس بود؟**

پس از گذشت نوروز عامه و نوروز خاصه، در سیزدهم فروردین مردم به‌صحرای سبزه‌زارها می‌روند و روز طبیعت را به نظاره می‌نشینند. جوانه‌ها و غنچه‌ها، ریز گل‌های بهاری به‌آنان امید زندگی می‌بخشد و از فردای آن روز (چهاردهم فروردین ماه) زندگی عادی خود را شروع می‌کنند.

■ **حکایت حاجی فیروز و عمو نوروز از کجا آمده است؟**

حاجی فیروز که جنبه خنده‌رویی و شادمانی داشته، به گمان من، زیاد مورد پسند قرار نداشته است و ایرانیان در باطن خود آن را نمی‌پسندیدند و به گونه‌ای آن را تبعیض نژادی می‌دانستند.

■ **آیا می‌توان بازی‌هایی برای ایام نوروز یافت؟** بازی‌های نوروز شیوه‌های گوناگونی دارد.

قاشقچی، فال گوش‌ی و بازی‌های سیزده بدرکه گاه هم جنبه‌های قومی پیدا کرده است.

■ **اکنون از آن رسوم و آداب، کدامیک باقی مانده است؟**

بسیاری از آن سنت‌ها، تعطیل شده است. با بزرگ شدن شهرها و قرار گرفتن اقوام و آشنایان در کیلومترها دور از هم، حتی دید و بازدیدها هم به راحتی میسر نمی‌شود. گاه فامیل‌ها قرار می‌گذارند در یک روز در یک جمع شوند و دید و بازدیدها را فیصله دهند. از یک لحاظ رزیدنی است اما از لحاظ سنتی و صله ارحام اشکال دارد و به نوعی به معنای دور شدن از سنت‌های نوروز است.

خوارزمشاه ابوسعیداحمد، نوروز را در آن تاریخ قرار داد.

■ **نوروز خوارزمشاهی**

درکتاب تقویم پارسی بیرونی همچنین به دوم نسیسان تقویم سیرانی به عنوان نوروز خوارزمشاهی اشاره می‌کند. این تردید در مورد تاریخ دقیق خوارزمشاهی دارای مزیت‌هایی است، چون دوم نسیسان، سیزدهمین روز پس از تاریخ رسمی اعتدال ربیعی برای مسیحیان بود و ستاره‌شناسان خوارزمشاه تقویم یونانی و سیرانی، را در نظر گرفتند تا تقویمی محلی درست کنند. در سنت نصیری می‌توان نوروز تابثی را یافت، طبق مجموع الاعیاد نوشته سعید میمون طبرانی «نوروز همواره در چهارم ماه آوریل است و نوروز اولین روز سال ایرانی است که با ماهی به نام فروردین شروع می‌شود.» با وجود این، نوروز تقویم شمسی ناقص سنت پارسی تنها در طول سال‌های ۹۲۴ تا ۹۲۷ میلادی با چهارم ماه آوریل یولینی مصادف بوده است و علی‌رغم این حقیقت که در قرن پنجم هجری اعتدال ربیعی در تاریخ پانزدهم مارس تقویم ژولینی روی داده است، مسیحیان پانزدهمین روز پس از روزی که اعتدال ربیعی است، را نوروز می‌نامند. قابل توجه است که از زمان‌های قدیم، دقیقاً ۱۳ روز بعد از تقویم پارسی پیشنهاد شده برای ولادت حضرت مسیح وجود داشته است و این مسأله با دو تاریخ جشن‌های ایون (Aïōn) از اسکندریه احتمالاً مصادف است. محمد روح الامینی تقویم‌های احتمالی با مدت ۱۲ روزه میان اعتدال ربیعی و سیوم غربی اول ماه آوریل را پیشنهاد کرده است.بنابر نظر مری بویس سیزدهبدر یا درنظرگرفتن نوروز مذهبی ششم فروردین تخمین زده می‌شده است... چون ۱۳ روز بعد از ششم فروردین روز فروردین ماه فروردین بوده است. تاگفته نماندکه روز فروردین ماه فروردین مطابق است. در حال حاضر، نوروزی که جایگاه ندارد که بتواند توصیف قابل اعتماد و محکمی در مورد منشأ جشن‌های ۱۳ روزه نوروز، که با سیزده بدر خاتمه می‌یابد، بدهد، مگر اینکه داستان جشن بزرگ اصحاب الراس مذکور را به عنوان نشانه‌ای از اهمیت دوازده جشن سالانه زردشتی برای تلاقی میان نام روز و ماه، به اضافه جشن نوروز فرض کنیم.

■ **استاد تاریخ ایران در دانشگاه کا – فوسکاری ونیز در ایتالیا**

■ **منابع در دفتر روزنامه موجود است.**